

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE SUSKUNLUK SARMALI

*Yrd. Doç. Dr. Hayat Avcı BOZ**

GİRİŞ

İnsan yaşamının ve ilişkisinin temel koşulu olan iletişim, insan faaliyetlerini anlatır. İnsanla birlikte gerçek zaman ve gerçek yerde olan sosyal bir olgudur. Belli bir ortam ve koşullar altında oluşur ve sürer.

İnsanlar, içinde oldukları dünyayı iletişimle biçimlendirir, anlamlandırır. Bu anlamlandırma ve biçimlendirmeyi; diğer insanlarla gerçekleştirdikleri karşılıklı iletişimle; ayrıca kitle iletişim araçlarının iletileriyle yaparlar. Kişilerarası iletişime göre oldukça geniş, ayrışık ve anonim bir kitleye seslenen ve genel olarak tek yönlü bir ileti akışının olduğu kabul edilen kitle iletişimi; kitap, dergi, gazete, radyo, televizyon ve internet gibi araçların kullanılması yoluyla gerçekleştirilir.

Genelde dönütün olmaması ya da çok geç ve zayıf olması nedeniyle antidemokratik bir iletişim türü olarak da nitelenen kitle iletişimi ile ilgili çok sayıda kuram geliştirilmiştir. Kitle iletişimi sürecini tanımlamak veya açıklamak üzere geliştirilmiş bu kuramlar içinde; eleştirel araştırmalarla yakınları bulunan ve kitle iletişim araçlarının topluma etkilerinin uzun vadeli ve dolaylı olduğunu kabul eden, medyanın örtük olarak ideolojik taşıması, kanaat iklimi oluşumu, toplum içinde farklılaşan bilgi ve genel olarak kültür üzerinde *duran Gündem Belirleme, Bağımlılık, Bilgi Gediği ve Suskunluk Sarmalı Kuramları* bu özellikleriyle diğer kuramlardan ayrılırlar.

Bunlardan *Suskunluk Sarmalı Kuramı*; Elisabeth Noelle-Neumann'ın geliştirdiği ve sınıadığı, kamuoyunu ele alan daha büyük bir kuramın bir ilkesidir ve kitle iletişimi için oldukça önemlidir çünkü; kitle iletişim araçlarının bireyleri,

* A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

toplumu susturabilme, kimi gruplara da konuşma cesareti verebilme gücü üzerinde durur.

Bu çalışmada *Suskunluk Sarmalı Kuramı*'nın oluşum ve gelişiminde sonuçlarından büyük ölçüde yararlanan sosyal psikoloji alanındaki "sosyol etki ve uyuma" üzerine yapılan iki araştırma ve Festingerin bilişsel çelişki kuramı ile kitle iletişim araçları-suskunluk sarmalı ilişkisi açıklanacaktır.

Kitle İletişim Araçları ve Suskunluk Sarmalı İlişkisi

Kitle iletişim araçlarının belirli konu başlıklarını kamunun görüş ve tartışma alanından uzaklaştırma yeteneği üzerinde duran *Suskunluk Sarmalı Kuramı* (Spiral of Silence) Alman sosyolog Elisabeth Noelle-Neumann tarafından geliştirilmiştir. Uzun bir süredir geliştirilen ve sınanan (1974; 1984; 1991) bu kuram dört öge arasındaki etkileşimle ilgilenir. Bu ögeler; kitle iletişimi, kişilerarası iletişim ve toplumsal ilişkiler, düşüncenin bireysel olarak açıklanması, bireylerin toplumsal çevrelerinde onları çevreleyen düşünce ortamı hakkında sahip oldukları algılamadır (Alemdar ve Erdoğan, 1998, s.294).

Suskunluk Sarmalı Kuramı, kişisel düşüncenin başkalarının ne düşündüğüne bağlı olduğunu ele alan temel sosyo-psikolojik düşünceden kaynaklanır ve şu varsayımlara dayanır (Mutlu, 1988, s.321; Mc Quail ve Windahl, 1997, s.135):

1. İnsanlar belli bir görüşü benimsemeye yalnız olduklarını düşünüyorlarsa, bunu açık olarak dile getirmekten kaçınırlar, ancak bu görüşlerinin paylaşıldığını ya da destek göreceğini düşünüyorlarsa çevrelerindeki diğer insanlarla bu görüşleri hakkında konuşurlar.
2. Birey belli bir görüşün toplumda ne kadar geçerli olduğunu saptamada kitle iletişim araçlarını bir ölçüt olarak kullanabilir. Benimsediği görüş bu araçlarda yeteri düzeyde yer almıyor, dile getirilmiyorsa, bunun yeterince kabul gören bir görüş olmadığı sonucuna varır.
3. İletişim araçlarının hemen hepsi az ya da çok tekelci bir şekilde aynı kanıları dile getirme eğiliminde olup, insanları toplumdaki kanı iklimine ilişkin çoğu kez yanlış bir görüntüyle başbaşa bırakmaktadırlar. Buradan hareketle;
4. Belli bir görüşe sahip birçok insan, toplumdan, bulunduğu çevreden dışlanma korkusuyla görüşünü savunamayacaktır. Suskun kaldıkça bu

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE SUSKUNLUK SARMALI

görüş olduğundan daha az yaygın ve geçerli sayılacak ve bu durum ise bir suskunluk sarmalının oluşmasına neden olacaktır. Genel-geçer görüşlerden farklı görüşleri olan insanlar giderek seslerini duyurmada daha az istekli olacak ve iletişim araçlarının görüşü giderek baskın ve doğru olarak algılanacaktır.

Suskunluk Sarmalı Kuramının geliştirilmesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'da gerçekleştirilen sosyal etki araştırmaları önemli yer tutmaktadır. Özellikle sosyal psikolog Solomon Asch ve daha sonra Stanley Milgram'ın sosyal etki ile ilgili deneysel araştırmaları ile Festinger'in Bilişsel Çelişki Kuramı oldukça önemlidir.

1950'li yılların başında Asch tarafından elli kezden fazla uygulanan deneyde; deneklerden, üç değişik boydaki çizgiden hangisinin örnek olarak verilen çizgiye en yakın uzunlukta olduğunu bilmeleri istenmiştir. Verilen çizgilerden yalnızca birinin uzunluğu örnek çizgiyle aynıdır ve bu oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Her kart çifti gösterildiğinde, araştırmacının denek rolü yapan yardımcıları sırasıyla yargılarını söylemekte ve esas deneye söz sırası en sonda gelmektedir. İlk birkaç kart çiftinde denegin güvenini kazanmak için doğruyu söyleyen sahte denekler, sona doğru hep yanlış cevap verirler. Kendine sıra gelinceye kadar, gerçek denek sandığı diğer kişilerin verdiği yanlış cevaplardan rahatsız olan denegin sıra kendine gelince gerçeye aykırı olduğunu bildiği halde diğerlerinin söylediklerini tekrarladığı görülmüştür. Çok sayıda denegin kullanıldığı bu araştırmada her üç denekten biri (%35) yanlış olduğunu bile bile diğerlerinin kararlarına uymuştur (Kağıtçıbaşı, 1977, ss.56-57; Bilgin, 1988, ss.32-33; Neumann, 1988, ss.63-46). Bu ise şu anlama gelmektedir: Çoğu insan, çok da umurlarında olmayan, önemsiz bir konuda, çıkarlarını zedelemeyecek bir durumda bile, çoğunluğun yanlış olduğundan şüphe edemeyecekleri görüşlerine katılmaktadırlar. Neumann'a göre bunun nedeni açıktır: "başkalarından bir şey öğrenmeyi umuyor olamaz, olsa olsa dışlanmaktan korkuyordur" (1998, s.65).

Bu deneyin ardından Milgram'ın, insanların sosyal etkiye ne dereceye kadar boyun eğeceklerini test eden "itaat" deneyinde, tanımadığı birine zarar verme emri alan bir bireyin bu emre uyup-uymayacağı ya da ne dereceye kadar uyacağı incelenmiştir. Cezanın öğrenmeye etkisini ölçmek amacıyla bir deney yapıldığını ve kendisine tesadüfi olarak öğretmen rolünün düştüğünü sanan deneklere; öğrenci rolünde olan, ancak kendilerinin sahte olduğunu bilmedikleri deneye, sordukları sorulara aldıkları her yanlış yanıt için giderek artan elektrik şoku (gerçek değil) vermeleri gerektiği söylenmiştir. 15 volttan başlayıp, 15'er volt artarak 450 volta kadar çıkan elektrik şokunu öğrenciden gelecek her yanlış yanıtta 15 volt arttırarak kullanmaları istenen deneklerin %65'i öğrencinin kalp

hastası olduğu (gerçek değil) bilgisine sahip olmalarına rağmen, araştırmacının "devam edin" uyarısına uyarak 450 volta ulaşan bir elektrik şokunu, suçlu olmayan bir insana istemeden de olsa "emre itaat" sonucu vermişlerdir (Kağıtçıbaşı, 1977).

Suskunluk Sarmalı Kuramının oluşumunda önemli etkileri olan bu sosyal etki ve uyma araştırmalarının sonuçları yanında Festinger'in Bilişsel Çelişki Kuramı da oldukça önem taşır.

Festinger'e göre; eğer kişinin sahip olduğu bir inanç, bilgi ya da tutum, yine o kişinin sahip olduğu bir başka inanç, bilgi ya da tutumun tersini gerektiriyorsa, bu iki inanç, bilgi ya da tutum arasında bilişsel çelişki vardır (Kağıtçıbaşı, 1977) ve kurama göre bu tür bilişsel çelişkiler kişiye sıkıntı veren durumlar olduğundan, kişide bu çelişkiden kurtulmak için bir güdülenme meydana gelir.

Neumann'ın *Suskunluk Sarmalı Kuramı* da temelde Festingerin bilişsel çelişki kuramının psikolojik alandan alınıp sosyolojik alana uygulanmasıdır (Alemdar ve Erdoğan, 1998, s.205). Bilişsel çelişki kuramı, özellikle kişinin, tutumuna ters düşen bir davranışı yapmış olduğu durumlardaki uyumsuzluğu ele almaktadır. Kurama göre böyle durumlarda, eğer kişi yaptığı davranış için geçerli (zorlayıcı) bir dış neden bulamazsa bilişsel uyumsuzluk oluşur ve kişi bu uyumsuzluktan kurtulmak için bir iç neden arayarak tutumunu davranışı doğrultusunda değiştirir. Bir dış neden bulursa tutum değişimi gerekmeyecektir. "İtaat" ile uyma davranışında, bu davranışı makul gösterecek zorlayıcı bir dış neden söz konusu olduğundan, bilişsel uyumsuzluk oluşmayacak ve kişinin gerçek tutumu davranışı doğrultusunda değişime göstermeyecektir.

Bilişsel uyumsuzluktan kaçış ve denge arayışı psikolojik veya sosyo-psikolojik yaklaşımda, kişinin kendi kafasında, kendi kendisiyle iletişim sürecinde oluşturduğu bir kişisel psikolojik dengedir. Neumann'da bu denge arayışı, kişinin yaşadığı ortamdaki egemen fikirlere yönelmesi ve uyumsuzluk yaratan veya azınlıktan fikirlerden kaçınması; eğer böyle bir fikir taşıyorsa egemen fikirler karşısında susmayı tercih etmesi biçiminde, kişinin kendi iç dünyasında denge ve uyum aramasından uzatılarak, dış dünyadaki dengeye uygulanmıştır (Alemdar ve Erdoğan, 1998, s.205).

İnsanları uyma davranışı göstermeye iten oldukça önemli nedenler vardır. Bilişsel çelişki kuramına göre insanın uyumsuzluktan kurtulup denge içinde olma gereksinmesi önemli bir nedendir. Bu gereksinmenin dışında insanların çoğu kez diğer insanlar tarafından kabul edilme, dışlanmama, cezalandırılmama gibi nedenlerle uyma davranışı gösterdikleri bilinmektedir. Toplumsal bir varlık olan insanın ait olduğu çevreden ve daha büyük bir çevre olan toplumdaki

soyutlanmaması onun asgari bir uyum göstermesini zorunlu kılar. Diğer insanlardan farklı konuma düşmemek, dışlanmamak dürtüsüyle insanlar, sahip oldukları görüşlerin, kanaatlerin, inançların ne ölçüde kabul gördüğünü belirlemek için diğerlerine bakma ve gözleme eğilimindedirler. Bunu yaparken iki kaynaktan yararlanırlar. Birincisi doğrudan gözlemedikleri çevre, ikincisi, kitle iletişim araçlarıdır.

Birçok durumda bireyin kitle iletişim araçlarının sunduğu haberlerden başka bilgi kaynağı yoktur ve bu kaynak da genelde dışlama tehdidi saçmanın (Neumann, 1998) yanında en önemli görevi olan bilgilendirme işlevi içinde dahi toplumun eğilimlerini bozma veya ilgiyi başka tarafa yöneltme gibi bir özellik göstermektedir (Groombridge, s.86).

Tekelci bir doğaya sahip kitle iletişim araçlarının bu doğasından kaynaklanan alışılmış bir çalışma yöntemi ve araçlar arasında yüksek derecede bir anlaşma ve uyum vardır (Alemdar ve Erdoğan, 1998). Kitle iletişim araçlarındaki bu tek seslilik ve tek boyutluluk bireye, sunulan mesajlar arasından seçim yapma şansı tanımamaktadır. Ayrıca, kitle iletişim araçlarının belirli kanaat ve konuları daha ön plana çıkarmak şeklinde yerine getirdiği "dillendirme" işlevi vardır. Bu anlamda kitle iletişim araçları gündem oluştururken çok sayıda olay arasından yaptıkları seçmede egemen görüşe karşı çıkan kişi ve grupları dışlar ve yerleşik düzenin savunuluculuğunu yapar (Akarcalı, 1997, s.31; Üslu, 2000, s.26). Bu nedenle belirli bir kanaat ya da davranış biçiminin yandaşları ve karşıtları kitle iletişim araçlarında eşit bir biçimde "dillendirilme" olanağına sahip değildirler. Tartışmalı bir konuda kitle iletişim araçlarında baskın olarak temsil edilen bir kanaat kendini daha kolay kabul ettirir, çünkü yandaşlarına gereken slogan ve ifadeler sunulmaktadır. Görüşleri kitle iletişim araçlarına pek az ya da hiç temsil edilmeyen karşıtlarına göre, bu insanlar için, kamu içinde konuşmak çok daha kolay olmaktadır (Neumann, 1998).

Adil dağıtılmayan bir bilginin antidemokratik bir toplumda yalnızca mevcut güç ilişkilerinin pekiştirilmesine yarayacağını belirten Dünder, enformasyon akışını kontrol edenlerin, ellerindeki bilgiyi egemenliklerini yaygınlaştırıp sağlamlaştırma da eklemektedir (1999, s.120). Karşıt düşüncelerin dışlanması ve önemsizleştirilmesi sürecinin çoğu kez çok doğal işlediğini belirten Herman ve Chomsky; dürüstçe ve iyi niyetle çalışan medya çalışanlarının dahi haberleri nesnel ve profesyonel haber ölçütlerini temel alarak seçip yorumladıklarına kendilerini inandırdıklarını savunurlar (1999, s.22).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. Maddesi: "Herkes görüş ve ifade özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak başkalarının karışılmadan görüş sahibi olmayı ve sınır tanımaksızın her medya ile bilgi ve fikirleri aramayı, almayı ve

göndermeyi içerir" der (Keane, 1999, s.131). Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının belli konuları ve sorunları ve bunların tartışmasını halkın görmesinden uzaklaştırma özelliğinin önemi üzerinde duran Neumann, bir görüş biçiminin egemenliğini algılamının çoğu kez gerçekte halk çoğunluğunun böyle bir görüşe sahip olmadığıyla çok az bir ilişkisi olduğunu ve algılanmış çoğunluk fikirlerinin çoğu kez yalnızca bir azınlık tarafından tutulduğunu, bununla beraber bir görüş biçiminin çoğunlukta olduğu algısının sarmal süreci harekete geçirdiğini ve bu süreçte aksi görüşe sahip halkın, sessiz durmaya başladığını hatta bu sessizliğin çocuklarımıza dostlarımıza kadar uzandığını ve onlara gerçek düşüncelerini söylememelerinin öğretilmesine kadar gittiğini (Keane, 1999, s.56) ve algılanmış çoğunluk görüşünün egemen gerçek görüş olarak kurulduğunu belirtir (Alemdar ve Erdoğan, 1998).

Althusser hiçbir sınıfın devlet erkini, aynı zamanda devletin ideolojik aygıtlarında hegemonyasını kullanmaksızın, uzun süre elinde tutamayacağını belirtir. Kitle iletişim araçlarının da içinde bulunduğu bu aygıtlar sınıf savaşımıyla elde edilecek kurumlar olmanın yanısıra sınıf savaşımının yürütüldüğü bir alandır (Mutlu, 1998, s.92) ve devlet iktidarını elde tutmanın kaçınılmaz şartıdır (Akdoğan, 1995, s.23). İdeolojik kuramları her tür iletişimin ve tüm anlamların toplumsal-siyasal bir boyutunun olduğunu ve bunların toplumsal bağlamlar dışında anlaşılacaklarını vurgular. Bu işleyiş de her zaman statü-koyu kayırır, çünkü, iktidarı ellerinde bulunduran sınıflar yalnızca malların değil aynı zamanda fikir ve anlamların da üretimini ve dağıtımını kontrol ederler (Fiske, 1996). Düşünce üretiminin de mal üretimi gibi ticarileştiği ülkelerde basılan, reklamı yapılan, dağıtılan ve satılan düşünceler egemen düzenin egemen düşünceleri olduğu için üretimde tek taraflı bir egemenlik sağlanır. Dolayısıyla, Marx'ın da belirttiği gibi, genel olarak, düşünceleri üretme araçlarına sahip olmayanlar, bu araçlara sahip olanların düşüncelerinin egemenliğine tabidir (Erdoğan, 1995, s.44, Erdoğan 1997, s.286).

İnsan dışlanmamak için nasıl davranması gerektiğine özellikle de köklü değişimlerin yaşandığı dönemlerde çok dikkat etmek zorunda kalmıştır. Güvenliği elinden alınan birey bu dönemlerde cezalandırılmamak, sahip olduklarını kaybetmemek için susmayı tercih etmiştir. Keane, özellikle bu dönemlerde kitle iletişim araçlarının oldukça belirgin bir siyasal rol oynadıklarını ve halk arasında bunalım duygusunu kolektifleştirerek ve bunalımın tedavisi için sıkı önlemler alınması gerektiği yolundaki resmi iddiaları yayararak, örtük bunalımın açık bunalım haline dönüşmesini sağladıklarını belirtir (1999, s.100). Bu nedendir ki; radyo televizyon kanallarının bu denli yaygınlık göstermediği ve yayıncılığın çoğunlukla devlet tekelinde olduğu, demokrasinin yerleşmediği ülkelerde çeşitli dönemlerde devlet yönetimini darbe veya benzeri yollarla ele geçirmeye çalışan ya da ele geçirenlerin denetim altına almak istedikleri kurumların başında radyo-televizyon istasyonları gelir.

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE SUSKUNLUK SARMALI

1980 Mc. Bridge Komisyonu Rapor'unda UNESCO, kitle iletişim araçlarının ezilmiş halkların özgürlük, bağımsızlık ve iletişim haklarının korunması yolunda bir rol ve sorumluluğa sahip olması gerektiğini vurgulamakta (Özdemir, 1998, s.15) ancak, kapitalist iletişim firmaları ekonomik çıkarlarını herşeyin üstünde tutmanın yanında, siyasal anlamda özel teşebbüs ideolojisine ters düşen ideolojik sunumlardan kaçınma, kendine materyal gelir sağlayan siyasal güçlerin hoşuna gitmeyecek haber vermeme veya yorumlar yapmama sorumluluğu duyarken, halkla ilişkilerinde kendilerini sorumlu tutacak bir güç ilişkisinden arındırmaktadırlar (Erdoğan, 1997, s.287).

Bireyin kendi görüşlerinin, inançlarının toplumda ne kadar kabul gördüğünü belirlemede başvurduğu en önemli bilgi kaynağı olan kitle iletişim araçları küçük bir azınlığın çıkarları doğrultusunda yayın yapmayı sürdürdükçe büyük bir çoğunluğun kendi görüşlerini özgürce yayma cesaretini kıracaktır. Çünkü egemen azınlığın görüşü her birey tarafından büyük çoğunluğun görüşü olarak algılandığında dışlanma, var olan çıkarlarını yitirme, cezalandırılma korkusuyla insanlar susacak ve bu suskunluk kamusal olarak algılanabilecek biçimde gelişmeye başlar başlamaz, toplumsal katılım bu sürece hız verecek ve devamını sağlayacaktır. Görüşlerinin toplumun geneliyle uyum içinde olduğundan emin olanlar kamusal alanlardaki konuşmalara kendinden emin bir biçimde katılacak ve düşüncelerini açığa vuracaktır. Azınlıkta olduklarını düşünenler ise, daha dikkatli davranacak ve susmayı tercih edecek, böylece toplum içinde gerçekte olduğundan daha zayıf bir izlenim yaratacaklardır.

Suskunluk Sarmalı Kuramına göre (Neumann, 1998, s.163) ancak dışlanma korkusu olmayanlar ya da dışlanmayı göze alanlar toplumu değiştirme olanağına sahiptir ve bunlar da geleceğin yollarını döşeyen marjinaler, sanatçılar, reformcular ve bilim adamlarıdır.

Sonuç

Bireyin kanaat belirlemede başvurduğu en önemli kaynak olan kitle iletişim araçları; siyasi iktidar baskısının olmadığı, ticari kaygıların herşeyin üstünde tutulmadığı, egemen görüşlerin sözcülüğünü yapmak yerine farklı görüşlerin özgürce iletildiği bir nitelik kazanıp, yaygınlaştıkça, suskunluk sarmallarının oluşumu büyük ölçüde engellenecek ve toplum kahramanlara gereksinime duymayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akarcalı, Sezer. **Türkiye'de Kamusal Radyodan Özel Radyo ve Televizyona Geçiş Süreci**. Ankara: Punto Matbaacılık, 1997.
- Akdoğan, Yalçın. **Görsel İktidar**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- Alemdar, Korkmaz ve İrfan Erdoğan. **Başlangıcından Günümüze İletişim Kuram ve Araştırmaları**. Ankara. Erek Ofset, 1998.
- Bilgin, Nuri. **Sosyal Psikolojiye Giriş**. Editör: Nuri Bilgin. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1988.
- Erdoğan, İrfan. **Dünyanın Çarpık Düzeni: Uluslararası İletişim**. Ankara: Kaynak Yayınları, 1995.
- Dündar, Can. **Yağmurdan Sonra**. Onuncu Baskı. Ankara: İMGE Kitabevi, 1999.
- Erdoğan, İrfan. **İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş**. Birinci Baskı. Ankara: İMGE Kitabevi, 1997.
- Fiske, John. **İletişim Çalışmalarına Giriş**. Çeviren: Süleyman İrvan. Birinci Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/ARK, 1996.
- Groombridge, Brian. **Televizyon ve İnsanlar. Demokratik Katılım Açısından Medya**. Çeviren: İbrahim Şener. İstanbul: DER Yayınları, (Basım tarihi belirtilmemiş).
- Herman, Edward S. ve Noam Chomsky. **Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir: Kitle İletişim Araçlarının Ekonomi Politikası**. İkinci Baskı. Yayına Hazırlayan: İsmail Kaplan. Çevirenler: Berfu Akyoldaş, Tamara Han, Metin Çetin, İsmail Kaplan. İstanbul: Minerva Yayınları, 1999.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. **İnsan ve İnsanlar: Sosyol Psikolojiye Giriş**. İkinci Baskı. İstanbul: Duran Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş., 1977.
- Keane, John. **Medya ve Demokrasi**. Üçüncü Basım. Çeviren: Haluk Şahin. İstanbul: AYRINTI Yayınları, 1999.
- Mq Quail, Denis ve Sven Windahl. **Kitle İletişim Modelleri**. Birinci Baskı. Çeviren: Konca Yumlu. Ankara: İMGE Kitabevi, 1997.
- Mutlu, Erol. **İletişim Sözlüğü**. Üçüncü Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Neuman, Elisabeth Noelle. **Kamuoyu-Suskunluk Sarmalının Keşfi**. Birinci Baskı. Çeviren: Murat Özkök. Ankara: DOST Kitabevi, 1998.
- Özdemir, Sadi. **Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme**. İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.
- Uslu, Zeynep Karahan. **Televizyon ve Kadın**. İstanbul: ALFA, 2000.